

ANAFORINEN PRONOMINI JA PUHUTUN KIELEN ARKKITEHTUURI

Outi Duvallon *Le pronom anaphorique et l'architecture de l'oral en finnois et en français.* Paris: Adéfo / L'Harmattan 2006. 410 s. ISBN 2-296-01110-1.

Outi Duvallonin väitöskirjaan perustuva teos *Le pronom anaphorique et l'architecture de l'oral en finnois et en français* on mielenkiintoinen lisä niin sanottujen anaforisten pronominiinien tutkimukseen, eritoten puhutun tekstin olennaisina syntaktisina rakennuselementteinä. Perinteisestihän kolmannen persoonan pronominin käyttöä on kuvattu pitkälti sen viittaussuhteen kautta, jonka pronomini rakentaa johonkin lineaarisessa tekstissä edeltävään substantiiviin. Duvallon sen sijaan pyrkii osoittamaan, että kolmannen persoonan pronominit ovat diskurssin syntaksin rakentamiselle välttämättömiä kielipillisiä työkaluja, jotka toisaalta voivat myös selkeyttää puhutun tekstin viittaussuhteita, vaikka niiden deskriptiivinen sisältö saattaakin olla niukka. Työn tarkoituksena on osoittaa, miten kolmannen persoonan pronominiinien tulkinta ja käyttö limittyvät niihin kielellisiin rakenteisiin, joissa ne esiintyvät, oli kielenä sitten suomi tai ranska. Analyysin kontrastiivinen luonne on omiaan lisäämään tutkimuksen tärkeyttä: kun kohteena on sekä suomen *se* ja *hän* lähinnä Vilkunan määrittelemässä T-positiossa (Vilkuna 1995) että ranskan subjektipronomini *il*, Duvallonin työtä voidaan pitää myös tärkeänä askeleena puhutun kielen syntaktisten ominaispiirteiden tarkastelussa yleisen kielitieteen kannalta.

Duvallonin syntaktisen analyysin teoreettisena viitekehysenä on ranskalainen *approche pronominale* -teoria (Blanche-Benveniste, Deulofeu, Stefanini ja Van

den Eynde 1987), jossa verbiä pidetään keskeisenä elementtinä, sillä juuri verbin rektio (johon myös valenssi sisällytetään) asettaa ympärilleen avoimia syntaktisia rakennuspaikkoja, pronominaalistettuja tai ei. Aineistona työssä on käytetty hyvinkin erilaisia suomen- ja ranskankielisiä keskusteluja (vapaamuotoisista puhelinkeskusteluista aina television keskusteluohjelmaan), joissa esiintyy runsaasti kolmannen persoonan pronomineja. Tutkimus on luonteeltaan kvalitatiivinen, ja sen tarkoituksena on ensisijaisesti kuvata puhujien käytössä olevaa syntaktisten resurssien palettia vuorovaikutustilannekohtaisiin erityispiirteisiin pysähtymättä.

Kirjansa alussa Duvallon esittelee aiheensa, tavoitteensa ja aineistonsa lisäksi myös lyhyesti — ranskankielistä lukijakuntaa ajatellen — suomen kielen syntaktisia piirteitä kuten suomen sijamuotoja, tärkeimpiä verbirakenteita sekä kielen SVO-sanajärjestystä. Hän käsittelee myös pronominaalista anaforaan vertailemalla ensin suomen ja ranskan kolmannen persoonan pronomineja keskenään ja tarkastelemalla sitten kriittisesti kolmea katsantotapaa anaforaan: tekstuaalista lähestymistapaa (jossa pronomini on lähinnä tekstissä edeltävän substantiivin korvike, vrt. Lyons 1977; Milner 1982), funktionaalisia näkemyksiä (joissa viittaussanoja tutkitaan referenssin kognitiivisen saavutettavuuden ilmaisimina, vrt. Givón 1983; Ariel 1988; Gundel, Hedberg ja Zacharski 1993) sekä struktuurallisia lähestymistapoja (joissa asiaa lähestytään lähinnä tekstien rakenteen kannalta,

esim. Fox 1987). Luvun lopussa korostuu kuitenkin se näkemys, että referentiaalisen ilmauksen ensisijainen tulkinan lähde löytyy sen kielellisestä lähikontekstista eli siitä syntaktisesta rakenteesta, jossa viittaava sana sijaitsee.

REKTIO DISKURSSIN RAKENTAMISEN POHJANA

Teoksen lähtökohtana on, että puhuttua kieltä on tutkittava syntaktisena luomisprosessina eikä niinkään valmiiden kielellisten rakenteiden summana. Tarkoitus on analysoida verbirektioiden kautta, miten puhujat vähitellen muodostavat syntaktisia muotteja verbin ympärille. Diskurssin syntagmaattinen organisaatio nähdään siis luonteeltaan progressiivisena. Tässä prosessissa puhujat voivat hetkellisesti pysähtyä tai palata taaksepäin muuttaakseen edellä antamiaan elementtejä tai lisätäkseen uusia. Heillä on myös mahdollisuus antaa ennakkovinkkejä tulevasta diskurssirakenteesta palatakseen niihin myöhemmin puheessaan.

Varsinainen työkalu, jota Duvallon soveltaa tämän syntaksin asteittaisen rakentamisen visualisointiin, on ranskalaisen GARS-tutkimusryhmän (*Groupe Aixois de Recherches en Syntaxe*) luoma *syntaktinen taulukko* (ks. esim. Blanche-Benve-

niste 1990). Esitysmuodon tarkoituksena on kuvata tekstin rakenteellista organisaatiota niin, että myös kielen paradigmaattinen ulottuvuus saadaan esiin. Näin puheen syntaksin analyysiin voidaan sisällyttää tuottamiseen liittyviä ilmiöitä, kuten epäröintejä ja uudelleenmuotoiluja. Syntaktinen taulukko siis murtaa lineaarisen transkriptio-perinteen yhdistämällä horisontaalisen ja vertikaalisen katsantotavan: siinä tulevat selkeästi esiin niin syntagmaattiset kuin paradigmaattiset suhteet. Taulukon dispositio luo myös selkeät vertailumahdollisuudet elementtien välille. On kuitenkin tärkeää korostaa, että taulukko perustuu syntaktisiin funktioihin, eikä niinkään leksikaaliseen yhdenmukaisuuteen. GARS:n taulukkomalli tuo selkeästi esiin myös toistojen ja muutosten sijainnin säännönmukaisuudet, mikä puolestaan helpottaa puheen tuottamisen järjestelmällisyyden tutkimista.

Aineiston analyysissä ilmenevätkin selvästi muutosten lainalaisuudet diskurssin tuottamisvaiheessa, mikä osoittaa uudelleenmuokkausprosessin olevan olennainen osa puhujan kielellistä kompetenssia. Toistot ja muutokset koskevat varsinkin syntagmojen alkua, ja suomen kielen T-positiossa esiintyvät eri muodot tuntuvat olevan puhujan näkökulmasta syntaktisesti ekvivalentteja (esimerkki 1).

(1)

meiän _{GEN}	äiti _{NOM}	varmaan	
meiän _{GEN}	äitist _{ELA}		vois tulla hare krishna

Verbin jälkeisen syntagman uusintaprosessi puolestaan osoittaa myös, että diskurssin tuottaminen näyttää muodostuvan kahdesta erillisestä toimenpiteestä: puhuja valaa

ensin syntaktisen muotin määrittelemällä verbin vaatiman rektiotyypin, minkä jälkeen hän voi myös leksikaalisesti täyttää kyseiset rektiopaikat (esimerkki 2).

(2)

mun edellä kaatu yks nainen ku oli	ihän	
	ihän vettä	<i>siellä</i>
		<i>siinä</i> jään päällä

Myös itse verbi on uusinnalle altis, kun ensin annettu epäspesifi verbi (esim. *teh-dä* tai *olla*) korvataan tarkemmalla. Verbi-

paradigma kuitenkin useimmiten rakentuu puheessa jo annettuun kokonaisuuttiin (esimerkki 3).

(3)

mä	<i>teen</i>	siellä	jotain
	<i>kirjotan</i>		jotain juttuja

Tässä yhteydessä Duvallon käyttää termiä *syntaktinen konfiguraatio*. Termillä tarkoi-tetaan sitä rakenteellista kokonaisuutta, joka muodostuu saman verbin tai semanttisesti

läheisen verbin rektiomuotin uusinnasta. Usein sama verbi täydennetään modaalisel-la apuverbillä, mutta tällöin rektion määrit-telee edelleen pääverbi (esimerkki 4).

(4)

markkinat	<i>on</i>	jo	
	<i>alkaa olla</i>		tyhjiä

Vastaanottajan näkökulmasta kokonaisvies-ti rakentuu puheen jokaisen erillisen osan yhdistämisestä eli *maksimaalisekvenssistä*. Näin esimerkiksi yllä olevassa taulukossa maksimaalisekvenssiksi muotoutuisi kah-den lausutun rivin integroitu muoto »mark-kinat alkaa olla jo tyhjiä».

**PUHUTUN TEKSTIN KOLME
ULOTTUVUUTTA:
SYNTAGMA, PARADIGMA JA
UPOTUS**

Rektiopaikka voidaan kuitenkin täyttää eri tavoin. On selvää, että leksikaalisten ele-menttien lisääminen on paljon muutakin kuin pelkästään jonkin termin paradigmaat-

tiivin valinta. Paradigmaattinen ulottuvuus on puhujalle tärkeä rakenteellinen resurssi, jonka avulla hän voi semanttisesti rikas-tuttaa sanomaansa lisäyksin, tarkennuksin, paradigmaattisin listauksin, vastakkainaset-teluin tai korjauksin. Puhuja voi tehdä ta-voittelemansa nyanssin eksplisiittiseksi eri-näisillä liitesanoilla (*ja, tai, tai siis, vaan*). Jokaisella paradigmaattisella valinnalla on merkitystä viestin kokonaisuudelle, jopa tyhjiksi — myöhemmin täytettäväksi — jätetyillä rektiopaikoilla (∅), kuten nä-kyy esimerkissä 5, jossa on puhujan vastaus kysymykseen »lukeeks Riku sitte ite». Tau-lukko on jaettu osiin niissä kohdissa, joissa kysyjä on reagoanut saamaansa vastaukseen sanomalla *jo*:

(5)

lukee			Ø
	<i>mutta siis vaan</i>	niinku	tietyn tyyppistä
<i>ei lue</i>			romaaneja
	<i>vaan</i>	sellasii	uskonnollis-filosofisia
	<i>ja</i>	sellasii:	
	<i>sitte</i>		parapsykologisia
	<i>ja</i>		Ø
			kirjoja
		sellasii	joitten nimet on vähän outoja...
	<i>ja</i>	tämän tyyppistä	kirjallisuutta

Rektiopaikkojen toteutus voi myös sisältää metalingvistisiä kommentteja, jotka tuovat itse leksikaalisen valintaprosessin esiin. Puhuja voi näin ilmaista oman suhtautumisensa tuottamaansa puheeseen lisäämällä paradigmaattiseen valintaansa esimerkiksi sellaisia ilmaisuja kuin *vai, sanotaan nyt, meinasin sanoa, mitä ne nyt on*, ja niin edelleen.

Puhuja saattaa myös upottaa kokonaisen tekstin ikään kuin sulkeisiin varsinaiseen kehysrakenteeseen luodakseen tähän toisenlaisen näkökulman. Tällöin puhuja itse asiassa rakentaa samanaikaisesti kahta diskurssia, jotka usein ovat vastakkainasettelussa (esimerkki 6).

(6)

ku	<i>ei se oo pitkään aikaan ollu sillee</i>		oikeen
	<i>tai onhan se nyt tot yksityivastaanottoo pitäny</i>	mut	oikeen klinikalla

Tällaiset parenteesit (ks. Duvallon ja Routarinne 2001) muodostavat Duvallonin mukaan kolmannen ulottuvuuden puheen rakentamisen prosessissa, syntagmaattisen ja paradigmaattisen lisäksi. Niitä ei voida pitää sekvensseinä, »jotka olisi pitänyt mainita muualla», vaan ne antavat puhujalle mahdollisuuden kommentoida omaa puhettaan ja leksikaalisia valintojaan, valmistella kuulijaa puheen tuleviin kehityssuuntiin tai vielä vaikuttaa koko kehysrakenteen tulkintaan. Duvallon toteaa-

kin, että kehysrakenteen merkitys ei synny pelkästään sen omista konstituenteista, vaan yhtälailla myös sekvenssien välisestä kontrastista.

Tässä yhteydessä Duvallon korostaa, että syntaktiset konfiguraatiot voivat muodostua myös melko pitkien tekstisekvenssien yli. Tällöin tekstin upotteinen osa saattaa muuttaa kehysrakenteen loppuosaa, joka ei olekaan enää identtinen johdantosekvenssin kanssa. Hyvä esimerkki tästä on esimerkin 7 vuorossa, jossa verbin valenssiin kuuluva

▷

porukkaa_{YKS.PART} vaihtaakin paikkaa muuttamalla verbin jälkeiseksi objektiksi *niit uu-*

*sia työntekijöitä*_{MON.PART}, muodostaen näin selkeän risteymän (XV > VX):

(7)

poruk-			
porukkaa ei oteta _{PASS}			
firmat painaa		ylitöitä	
ja			
ja		viit-	
niinku joku jo sano et		viittä vuoroo	
mut	että tuota	ei	
	jostakin syystä	ne	ei uskalla ottaa niit uusii työntekijöitä

Syntaktisten rakenteiden toisto tai samankaltaisuus on tärkeä koheesion ja koherenssin väline puhutussa kielessä.

ANAFORISEN PRONOMININ ROOLI

Lopuksi Duvallon palaa anaforisten pronomien rooliin esittämässään rektiolähtöisessä paradigmaattisessa puheen rakentamisen prosessissa. Pronomien käyttö korvaa kokonaisia leksikaalisten muotojen paradigmoja, ja pronominit toimivat neutraaleina referentiaalisina osoittimina antamalla referentistään pelkästään viitteellisen semanttisen sisällön, kuten esi-

merkiksi suku ranskassa tai logoforisuus suomen puhekielessä (vrt. Laitinen 2002). Tavoitteena on siis osoittaa, kuinka referentin tulkinta lähtee jo anaforista pronomia ympäröivästä syntaktisesta lähikontekstista ja tekstin yleisrakenteesta.

Analyyysin kohteena ovat esimerkiksi sellaiset metatekstuaaliset sekvenssit, joissa pronomia käytetään siitä huolimatta, ettei sillä ole eksplisiittistä ennalta annettua referenttiä. Esimerkit osoittavat, että pronominin viittaus saattaa hyvinkin ankkuroitua vasta rakenteilla olevaan tai suunniteltuun rektiopaikkaan (kuten esimerkiksi 8).

(8)

Näil on kuulemma valtavan s-			
hieno niinku			
ei	se	mikään mökki	o
vaan	se	on semmonen hirsitupa	oikeen

Sellaisissa syntaktisissa konfiguraatioissa, joissa kyse on verbin tai laajemmin muutin toistosta, ilmenee, että pronominiin referenssi määräytyy pitkälti vastakkain-

asettelujen symmetrisen rakenteen avulla. Näin käy etenkin silloin, kun semanttisesti mahdollisia tulkintoja on useita (esim. *Paavo vs. takapyörä* esimerkissä 9).

(9)

	paljo	takapyörä	maksaa	
... <i>Paavo</i> sano	et	se	maksaa	semmosen tonnin
...mä olin	et... ei	koko pyöräkään	maksanu	tonnia
En mä tiedä	mitä	se	maksais	

Usein kehysrakenteen ja siihen upotettu sekvenssi pohjautuvat eri referenssiympäristöihin. Referentit voivat olla samat, mutta niitä lähestytään eri perspektiiveistä (esimerkki 10). Esimerkissä konfiguraation jälkimmäisen osan (*puhua*-verbimuotin toi-

sinto-osan) pronominit eivät altistu upotettujen lisäysten tuomille mahdollisille tulkinnan lähteille. Toisin sanoen puheen syntagmaattisella tasolla toisiaan seuraavat anaforiset pronominit eivät välttämättä viittaa samaan referenttiin.

(10)

	puhuks	se Inna	sulle
<i>ku</i>	<i>Jampe soitti tänään</i>		
<i>ja sit</i>	<i>se sano et se Inna oli puhunu</i>		<i>ku se Marjanne oli ollu siel...</i>
ni	puhuks	se	sulle
		vai	Jampelle

Toisaalta, vaikka parenteesiupotusten ja kehysrakenteen referenssiympäristöt eroavatkin toisistaan, niiden pronomineilla voi silti olla yhteisiä referenttejä. Esimerkiksi kehysrakenteen loppuosassa oleva pronomini voi näin viitata sekä kehyksen johdantosekvenssiin että upotettuun osioon. Tämän tyyppiset kaksoisankkuroinnit voivat johtaa erilaisiin referentiaaliin painotuksiin, joiden kaikki variaatiot muodostavat tärkeän resurssin puhutussa kielessä.

Keskusteluaiheesta tyypillisten sisäkään limittyvien tekstiosien referentiaalinen jatkumo ei ole lineaarinen. Sopivan

referentin löytäminen anaforiselle pronominille saattaa upotettujen rakenteiden laajuuden vuoksi usein vaatia laajankin haun kontekstista. Mutta referentin »saavutettavuus» ei ole riippuvainen puhujien huomion keskipisteestä, vaan siitä, missä rakenteessa pronomini esiintyy. Tunnistettavan rakenteen toisto, uusio-ikäyttö tai muu mieleen palauttaminen vie keskustelukumppanin takaisin kohtaan, josta viittauksen sopiva referentiaalinen perspektiivi löytyy. Referentti saattaa siis löytyä melko kaukaakin edeltävästä puheesta.

▷

Sujuvasti kirjoitetulla teoksellaan Outi Duvallon tuo mielenkiintoisen näkökulman puhutun kielen syntaksin tutkimiseen. Lisäksi työssä yhdistyvät hedelmällisesti suomalainen ja ranskalainen tutkimusperinne, minkä soisi tapahtuvan useamminkin. ■

OLLI PHILIPPE LAUTENBACHER
Sähköposti: oplauten@utu.fi

LÄHTEET

- ARIEL, MIRA 1988: Referring and accessibility. – *Journal of linguistics* 24 s. 65–87.
- BLANCHE-BENVENISTE, CLAIRE 1990: Un modèle d'analyse syntaxiques en »grilles» pour les productions orales. – *Anuario de psicología* 47 s. 11–28.
- BLANCHE-BENVENISTE, CLAIRE – DEULOFEU, JOSÉ – STEFANINI, JEAN – VAN DEN EYNDE, KAREL 1987: *Pronom et syntaxe. L'approche pronominale et son application au français*. Paris: SELAF.
- DUVALLON, OUTI – ROUTARINNE, SARA 2001: Parenteesi keskustelun kieliopin voimavarana. – Mia Halonen ja Sara Routarinne (toim.), *Keskusteluanalyysin näkymiä* s. 122–154. Kieli
13. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- FOX, BARBARA A. 1987: *Discourse structure and anaphora*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GIVÓN, TALMY (toim.) 1983: *Topic continuity in discourse: A quantitative cross-language study*. Amsterdam: Benjamins.
- GUNDEL, JEANNETTE K. – HEDBERG, NANCY – ZACHARSKI, RON 1993: Cognitive status and the form of referring expressions in discourse. – *Language* 62/2 s. 274–307.
- LAITINEN, LEA 2002: From logophoric pronoun to discourse particle: A case study of Finnish and Saami. – I. Wischer & G. Diewald (toim.), *New reflections on grammaticalization* s. 335–353. Amsterdam: Benjamins.
- LYONS, JOHN 1977: *Semantics 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MILNER, J.-C. 1982: *Ordres et raisons de la langue*. Paris: Seuil.
- VILKUNA, MARIA 1995: Discourse Configurationality in Finnish. – K. É. Kiss (toim.), *Discourse configurational languages* s. 244–268. Oxford: Oxford University Press.